

U V O D

Recimo, kada čovjek ode na kviz može između ostalih pitanja očekivati npr. i ovakvo pitanje: Šta povezuje pojmove: trojanac, bojkot, genšer i doberman? U pitanju su dovoljno raznoliki pojmovi da se čovjek nađe u čudu, da se zamisli i ne uspije odgovoriti. Da olakšam pitanje rečenicom iz neke fiktivne vijesti i pri tom ću naglasiti važne pojmove kurzivom: „Zadnje je želje *kvisling* imao: pojesti bife *storganov*, popiti duplu votku *smirnoff* i popušiti *havanu* jer je bio ovisnik o *nikotinu*. Zatim se popeo do *giljotine* glumeći *stoika*. *Adamova jabučica* mu nije zadrhtala budući da je *baraba* oguglala na sve. Rekao je svom krvniku, pravom *golijatu* da je spreman za *golgotu*.“ Ako ne naslućujete odgovor na gornje kviz pitanje, a i na napisane pojmove, u kurzivu su – eponimi. Dakle u oba slučaja riječ je o imenicama koje su nazvane po ljudima, ali i ne samo po njima.

Od djetinjstva sam se pitao zašto se neki ljudi, stvari i pojave zovu upravo onako kako se zovu. Zbog čega je mecena baš mecena, zašto se žilet zove upravo žilet, kako je pištolj kojim su pucali kauboji dobio naziv kolt, po kome je sprava koja ubija dobila ime giljotina? Kada sam u šestom razredu osnovne škole učio lekciju o velikim geografskim otkrićima saznao sam kako je Kristofor Kolumbo otkrio Ameriku (za života, u rodnoj Đenovi se zvao Cristoforo Colombo, u Španjolskoj Cristóbal Colón, u Portugalu Cristóvão Colombo, a njegovo latinizirano ime bilo je Columbus), a poslije njega je na taj kontinent došao Amerigo Vespucci po kojem je Novi Svijet dobio ime. Bilo mi je vrlo nejasno, izgledalo mi je nepravedno i stvarno nelogično da se kontinent zove po nekom drugom, a ne po Kolumbu.

Moja urođena radoznalost nastavila se i dalje pogotovo kada sam počeo pisati i pitao sam se odakle dolaze neke riječi, što je u pozadini njihovog značenja? Kada sam se u gimnaziji zainteresirao za grčko-rimsku mitologiju uočio sam jednu stranu riječ u sljedećem kontekstu: „Helen je bio *eponimni* heroj po kojem su se svi Grci prozvali Heleni.“ Na sreću u kući smo imali slavni „Rječnik stranih riječi“ Bratoljuba Klaića (u izdanju „Zore“ Zagreb iz 1966.) i brzo sam saznao šta znači eponim: *Eponim* (grč. *eponymus*) – *onaj koji daje ime, po kome je nešto nazvano*, kako bi Miroslav Krleža rekao „naslovnik“ a Klaić: *imenodavac, čovjek po kojem se zove neka značajnija pojava*. A u

Općoj enciklopediji Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža piše: eponim, (grč.) prvi od trojice arhonata po kome se u Ateni zvala godina njegove vladavine. U prenesenom smislu onaj po kome je ili ono po čemu je nešto nazvano.

U Hrvatskoj enciklopediji piše ovako: eponim (grč. *επώνυμος*). 1. Onaj po kome ili ono po čemu je nešto nazvano. 2. Bog, heroj, mitski praotac, utemeljitelj, po kojem je nazvan neki grad, rod, pleme (npr. božica Atena zaštitnica grada Atene; Dardan, Tros praoci Dardanaca ili Trojanaca). Tako se nazivalo i 10 antičkih heroja po kojima je Klisen nazvao novoosnovane teritorijalne sile. 3. U antičkoj Grčkoj, naziv za osobu čijim se imenom u kronologiji označavala godina; u Ateni prvi arhont, u Sparti prvi efor, a u Argu glavna svećenica Herina hrama. U predcarskom Rimu eponimi su bili konzuli.

U svijetu je ta definicija šira te su eponimi sve imenice, ali i pridjevi koji su nastali od vlastitih imena (a i zajedničkih imenica), od mitoloških i stvarnih osoba i naroda, katkad i (mitoloških) životinja, a imenuju bilo šta ili su simbol ili sinonim neke pojave. Dakle, eponim je svaki pojam koji je dobio ime po imenu nekoga ili nečega. Možda se neko neće složiti s takvom definicijom, ali dok god u imenici postoji naznaka imenodavatelja (vidi niže) takav pojam (imenica, pridjevska imenica i pridjev) se može nazvati u širem smislu eponim.

Lingvistički gledano eponimi su i:

1. antonomastici (pojmovi umjesto vlastitog imena): *digitron, radenska,*
2. antroponimi (imena ljudi); *cezar, linč,*
3. egzonomi (odomaćeni nazivi za strane toponime): *bečko plava, rimska škola,*
4. ekonimi (imena naselja): *Zrinjevac, Voltino naselje,*
5. etnonimi (imena naroda): *Franci, Slaveni,*
6. hidronimi (imena rijeka): *Savić, Vrbanjac,*
7. horonimi (imena zemalja / država); *Makedonija, Bolivija,*
8. ktetici (posvojni su pridjevi izvedeni od imena naseljenog mjesta): *Bosanski Petrovac,*

9. oronimi (imena planina): *Vidova gora, Romanija,*

10. patronimi (imena očeva): *Kotromanić, Trpimirović,*

11. resinimi (imena stvari): *Sarajevo, Mostar,*

12. toponimi (imena mjesta): *Staljingrad, Titograd.*

Skoro pa da nema oblasti života u znanosti, umjetnosti i svakodnevnici da u njima nisu zastupljeni eponimi. Donji popis ilustrira mali eponimski univerzum:

- astronomija: *Bailyjeve perle, Hirajamine obitelji, Kant-Laplasova teorija,*
- galaksije: *Andromeda, Berenikina kosa, Mageljanov oblak,*
- planete: *Merkur, Saturn, Jupiter,*
- sateliti (prirodni): *Galateja, Enkelad, Pan,*
- planetoidi: *Eho, Freia, Itokawa,*
- svemirski programi i letjelice: *Apollo, Galileo, Kepler,*
- zemljopis: *atlas, Drake metod, geografija,*
- kartografija: *Gauss-Krüger projekcija, merkator, Pirijeva karta,*
- kalendari: *abilonski, hidžretski, gregorijanski,*
- države: *Italija, Njemačka, Grčka,*
- gradovi: *Aleksandrija, Gorki, Petrograd,*
- rijeke: *Amazon, Brahmaputra, Hadson,*
- mora: *Egejesko, Melvilleovo, Rossovo,*
- otoci: *Atlantida, Hormuz, sv. Helena,*
- dinastije: *Kotromanići, Trpimirovići, Habsburgovci,*
- epohe: *karolinška renesansa, terezijanizam, edvrđijanski*
- titule: *august, cesar, kralj,*
- odlikovanja: *Orden Podvezice, Viktorijin križ, Zlatno Runo,*
- povijest: *bizantolog, kronologija, šezdesetosmaš,*
- arheologija: *čerčenski čovjek, Ida, Sue,*
- geologija: *devon, ordovicij, silur,*
- diplomatika: *bečki listići, Hrvojev misal, Konstantinova darovnica,*
- filozofija: *Ockhamova oštrica, platonizam, marksizam,*
- ratovi: *burski, miguelitski rat, trojanski,*

- genocidi: *Brajsdejski, Markale, Babin Jar*
- bitke: *Angorska bitka, Termopilska, verdunska klanica,*
- revolucije: *Kemalistička, Mađarska, Julska,*
- politika: *bismarckizam, rovijanizacija, staljinizam,*
- političke stranke: *gerimandriranje, jakobinci, lenjinizam,*
- konvencije: *bazelska, haška, ženevska*
- zavjere: *Babeufova, Parryeva, Throckmortonova*
- kriptografija: *adams, delastelle, navaho,*
- mirovni ugovori: *Augsburški mir, Jedrenski mir, Svištovski mir,*
- zakoni: *Julijev zakon, Justinijanov zakon, Carolina,*
- pravo: *ferdinandeja, Miranda, levitski zakon,*
- preventiva: *azil, karantena, lazaret,*
- afere i skandali: *Irangate, Profumo, Lewinski,*
- procesi: *Slučaj Rosenberg, leipziški, nürnbergski,*
- ekonomija: *bojkot, Maltusov zakon, keynezijанизam,*
- religija: *atonizam, judaizam, maniheizam,*
- samostanski redovi: *bernardinci, franjevci, uršulinke,*
- blagdani: *Bogojavljenje, Martinje, Valentinovo,*
- kršćanski sljedbenici: *bogumili, husiti, jenenisti,*
- islamski sljedbenici: *ahmedije, buhejsije, hamzaije,*
- mitologija: *Euridika, sv. Vid, Eskulapov štap,*
- doktrine: *hasidizam, sabelijanizam, tomizam,*
- književnost: *hamletologija, satira, tirtejski,*
- nagrade: *Loebnerova, Nebula, Oskar,*
- sveučilišta: *Berkeley, Nizamija, Sorbona,*
- knjižnice: *Ambrozijana, Korsinijana, Laurencijana,*
- pedagogija: *mentor, Summerhill, waldorfska pedagogija,*
- građevinarstvo: *garsonjera, makadam, portland cement,*
- građevine: *Antoninov zid, mauzolej, Pompidou centar,*
- slikarstvo: *bošovski, firentinska škola, pilotizam,*
- muzika: *Carmina Burana, Egmont uvertira, špajer,*
- instrumenti: *fender, saksofon, teremin,*
- festivali: *Berlinale, Gavranfest, Nušićijada,*

- film: *ameriken, odeske stepenice, Potemkin,*
- žurnalizam: *gonzo, novinarska patka, žute novine,*
- štamparstvo: *aldina, bodoni antiqua, garamond,*
- humanitarne zaklade: *Ana Rukavina, Ivana Hodak, Luka Ritz*
- anatomija: *Adamova jabučica, Brocina oblast, himen,*
- fiziologija: *babinski, Hipokratova zakletva, sperma,*
- bolesti: *alzhajmer, Manijerova bolest, salmonela,*
- psihologija: *Herzberg, McClelland, panika,*
- parapsihologija: *Geller efekt, Zenerove karte,*
- karakteri: *baraba, huligan, kvisling,*
- psihijatrija (kompleksi): *Edipov, Raskolnjikov, Sirano,*
- informatika: *guglati, picassa, Yahoo,*
- matematika: *Decartesov teorem, Fibonaccijev niz, Pascalov trokut,*
- matematički problemi: *Diofantov, Heronov, Poissonov,*
- fizika: *Foucaltovo klatno, Geigerov brojač, Magnusov efekt,*
- mjerne jedinice: *amper, herc, tesla,*
- kemija: *Argandova svjetiljka, Bauméova skala, šardone,*
- elementi: *ajnštajnij, fermij, polonij,*
- mineralogija: *hausmanit, kuncit, silvin,*
- sprave: *Eksterovka, giljotina, španjolska čizma,*
- strojevi: *Boshova pumpa, enigma, Otto-motor,*
- sport: *maraton, olimpijske igre, ritberger,*
- natjecanja: *Messier maraton, Roland Gaross, Stenley cup,*
- šah: *Albionovo otvaranje, Maršalov napad, Retijevo otvaranje,*
- novac: *lujdor, mahmudija, Napoléondor,*
- ezoterija: *Demetrine misterije, Horusovo oko, Izidije,*
- brodovi: *Andrea Doria, Bizmarck, Tirpitz,*
- aerodromi: *Ben Gurion, Charles de Gaulle, JFK,*
- avioni: *immelman, messerschmitt, tupoljev,*
- puške: *garand, kalašnjikov, maksim,*
- pištolji: *bereta, mauzer, uzi,*
- povrće i voće: *cleopatra, monalisa, baka Smith,*
- jela: *béchamel, carpaccio, chateaubriad,*

- dijete: *Atkins, DukAN, Montignac,*
- pića: *budweiser, Napoléon, smirnoff,*
- zapremine za tekućine: *baltazar, metuzalem, solomon,*
- cigare/te: *Benito Juarez, bogardiranje, Dannemans,*
- odijevanje: *garibaldi, francuska kapa, nehru,*
- moda: *Benetton, Dior, Versacce,*
- kozmetika: *Chanell, Helen Curtis, Paco Rabann,*
- automobili: *audi, mercedes, rolls-royce,*
- cvijeće: *bugenvilija, gardenija, perunika,*
- pokućstvo: *pretis-lonac, jakuzi, singerica,*
- psi: *dalmatiner, dendi dinmon, šarplaninac,*
- skraćenice: *DHL, IKEA, MGM,*
- svakodnevnica: *geto, lenonke, silueta.*

Kako ističe dr. Slaven Ravlić u svom radu „Eponimizacija u društvenim znanostima: Merton i sociologija eponimizacije“ kod epomina je važno razlikovati dvije stvari: jedna je *imenodavatelj*, a druga je *imenovatelj*. *Imenodavatelj je ona osoba koja je po nekome dala ime nečemu*. Npr. šved. prirodoslovac Carl von Linné je po američkom botaničaru škotskog porijekla Alexanderu Garedenu dao ime cvijeću gardeniji jer ju je otkrio Alexander Garden. *Imenovatelj je onaj (ili ono) po kojem je nešto dobilo ime*. Npr. henri je jedinica za električni induktivitet nazvana po am. fizičaru Josephu Henryju. Međutim puno više se zna imenovatelja nego imenodavatelja jer niko se više ne sjeća ko je prvi počeo koristiti pojmove: henri, ili linč, ili sendvič itd. Ukoliko slijedimo logiku da je eponim onaj pojam po kojem je nešto dobilo ime, onda dolazimo do toga da su neke rijeke i elementi također eponimi. Npr. Mississippi je država u SAD koja je dobila ime po istoimenoj rijeci. Argentina je država u Južnoj Americi dobila ime po srebru jer je na lat. argentus – srebro. Blatina je sorta crnog vina po imenu lokaliteta u Hercegovini. Ekvador je ime države u Južnoj Americi po šp. nazivu equador – ekvator. Zbog toga su uvršteni i takvi oblici jer su očito eponimi – imenovatelji.

Ovo je semantički i etimološki tezaurus¹ (ako pojmimo tezaurus i kao rječnik sinonima – jer svaki eponim je kroz učestalu praksu u biti i sinonim koji je nastao na osnovu glavne karakteristike onog pojma koji ga čini specifičnim i autentičnim po shvaćanju) od 8.784 eponima koji su zastupljeni u vokabularu bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga jezika (u BiH), a i u nacijama gdje su nastali. Zastupljeni su i oni manje poznati i vrlo interesantni eponimi koji su namijenjeni svima koji vole otvoriti vrata nepoznatog i radoznalo proviriti u svijet za njih novih riječi i njihovog porijekla. Ostvareno je čak 14.577 uzajamnih konekcija što leksikon čini kohezijski vrlo kompaktnim zbog tih poveznica te čitatelja lakše vodi kroz nepregledni labirint spoznaje. Te konekcije morfološki (i asocijativno) spajaju slične pojmove, na koje upućuje strelica (→) i; uputa iza objašnjenja natuknice: *vidi sljedeće*. Npr. uz obrađeni pojam: Albert Einstein (ime planetoida po slavnom znanstveniku) stoji: → einsteinsko pitanje (znanstvenikova dilema zbog indirektnog sudjelovanja u stvaranju atomske bombe). Ili: Aleksandrija (grad nazvan po Aleksandru III Velikom) stoji: *vidi sljedeće*, a sljedeća je natuknica Aleksandrijska biblioteka / knjižnica. Za Aleksandrijsku knjižnicu se može reći da je „izvedeni“ eponim jer je knjižnica nastala od vlastitog imena grada Aleksandrije, a ime grada je nastalo od vlastitog imena čovjeka. Ima takvih slučajeva i njih nisam mogao mimoići. Bio bi stvarni etimološki grijeh ne uvrstiti sve izvedene eponime koji proizilaze iz osnovnog eponima. Kao najbolji primjer tog pojma *istoznačna porodica* članovi te eponimske obitelji izgledaju ovako (u ovoj shemi pojmovi nisu nužno abecedno poredani):

Aleksandrija	}	Eponimi 1. reda (grad i ep) jer su nastali po imenu čovjeka; Aleksandar (III) Veliki.
Aleksandrida		
Aleksandrijska biblioteka	}	Eponimi 2. reda jer su izvedeni od imena grada koji je dobio ime po eponimu 1. reda.
Aleksandrijska škola		
Aleksandrijski kalendar		
Aleksandrijski kodeks		
Aleksandrijski obred		
Aleksandrijski rat		
Aleksandrijski svjetionik	)	

¹ Tezaurus je konceptualno ustrojen leksikografski priručnik koji, različito od uobičajenih abecedno uređenih rječnika, uspostavlja veze između pojmova i njihovog konteksta, to jest između značenjski povezanih riječi.

Aleksandrinisti	}	Eponimi 3. reda jer su izvedeni od ljudi koji žive u tom gradu.
Aleksandristi		
Aleksandrinizam	}	Eponimi 4. reda jer su izvedeni onoga što su izmislili ljudi koji su eponimi 3. reda.
Aleksandrinac		

Očito je da ovakav pristup nudi pravo bogatstvo spoznaje i širi vidike zasnovane na osnovnom eponimu.

Naizgled može izgledati da je ovdje relativno malo eponima. Ali isto tako može se sa sufiksima: -fil, i -fob izvesti onoliko eponima koliko ima nacija. Npr. helenofil: ljubitelj – helenizma, ili; judofob – onaj koji ne voli Židove. Isto se postiže uvođenjem prefiksa anti- npr. antisemit itd. Ili, imena etnici (imena stanovnika gradova), sve su to eponimi; Sarajlija, Mostarac... njih je onoliko koliko je gradova na svijetu. Isto je s imenima ulica, trgova, škola i crkava koje su dobile ime po poznatim osobama. Astronomija, medicina i matematika imaju svoj vokabular eponima, a ja sam uvrstio samo najfrekventnije. (Samo u astronomiju postoji 50.000 planetoida koji su eponimi.) Slično je i s totemističkim prezimenima koja su nastala od zaštićene životinje, a postala su patronimik: Npr. uzmimo samo primjere nastale od imenice *vuk*, u *Hrvatskom enciklopedijskom rječniku V. Anića* takvih je eponima 200 i to bi bilo samo nabranjanje. Isto tako eponimi su i prezimena koja su nastala od naziva zanimanja, a oni zaslužuju zaseban rječnik. Zbog toga takve i slične izvedenice nisu obrađene. Mnoge crkve, džamije i groblja, nose ime ili nekog sveca ili onog ko ih je izgradio, pa bi to samo bilo nabranjanje. Isto tako nisam uzeo u obzir ni imena nogometnih timova po imenima gradova jer mnogi gradovi imaju istoimene timove. Slično je s odlikovanjima po imenima povijesnih ličnosti. Uz sve to, sve angloameričke zemlje i one pod njihovim utjecajem imaju koktele po imenima i nadimcima svojih država i gradova, a to je opet samo nabranjanje.

Napominjem da sam natuknice koji su poznatije, koje su često u vokabularu svakodnevnice objašnjavao kraće, a one koje su manje poznate objašnjavao malo detaljnije. Međutim, nastojao sam povezati što veći broj natuknica i time leksikon učiniti interesantnijim.

Uz sve to navedeno je i jedan manji broj natuknica koji nisu standardni eponimi; npr.: *bit*, *kviz*, *milion*, *rogonja*, *plišana revolucija* i slično ali im je etimologija vrlo interesantna, a budući da je skoro pa nemoguće naći porijeklo tih riječi čak i u boljim

svjetskim enciklopedijama, nisam mogao odoljeti i ne zastupiti i te pojmove da se ne bi zaboravilo odakle dolaze. Zato molim stroge lingvističke kritičare da mi oprostite na toj slobodi. Želio sam radoznalijim čitateljima pružiti što interesantniji uvid u nepoznato.

Jedan moj prijatelj po peru reče mi kad je vidio ovo djelo: „Netko bi trebao pročitati stotine knjiga kako bi pronašao sve ove podatke, a ovdje je sve to na jednom mjestu.“ Zato da ne listaju toliko knjiga i da im se ne bi dogodilo ako slučajno odu na neki kviz, a u pitanju budu eponimi, nudim čitateljima ovaj leksikon kao pouku i razbibrigu, da spoznaju nepoznate detalje o onom što je poznato.